

A székely társadalom tagolódásának főbb irányzatai a XIV. századtól a XX. századig

A funkcionalitást vállaló történettudomány abból indul ki, hogy a mindenkori jelen megértése érdekében mozgósítani kell az egész múltat, a történelmet. Bár nem akar az élet tanítómestere lenni olyan értelemben mint elődei, ez a történetkutatói irányzat meggyőződéssel vállalja, hogy az a nemzedék, amely ismeri a múltját, jobban kiismeri magát a folyton s egyre gyorsabban változó jelen időben.

Ez az axióma, úgy vélem, fokozottan érvényes a ma élő magyar és székely-magyar nemzedékre is. Sőt, az utóbbira talán még érvényesebb, mert a történelme mindig is sajátos, sok tekintetben egyedi, szuverén realitás volt. Olyan, amelyhez adekvát mentalitás és magatartásforma, sajátos életmód kapcsolódott, amelynek a tudati maradványait bizonyosan ott hordozzuk gondolkodásunk agybugyraiban.

Míndez mégsem mentesíti a történetkutatót az aggodalmaskodástól: vajon egy szűkszerűen szűkre szabott, néhány perces előadásban lehetséges-e több századot átfogó történeti időben megragadni olyan lényegesnek tartott kérdéseket, amelyek érdeklődésre tarthatnak számot a jelen problémáit faggató s jövőbe néző értekezleten.

Aki minden kételye ellenére mégis ilyesmire vállalkozik, annak szolgáljon mentségére, hogy mindössze néhány olyan gondolatot szeretne a tisztelt Konferencia előtt felvillantani, amelyek régóta foglalkoztatják és amelyek hosszas tudományos foglalatosságának tárgyát képezték.

Ezek után tegyük fel a kérdéseinket: vajon kitapinthatók-e azok a történelemformáló tényezők, amelyek a székelységet annyi századon át segítették a megmaradásban a saját szállásterületén, olyan történelmi körülmények között, amelyek közt a vármegyéket lakó magyarság folyamatosan zsugorodott s mára nagyrészt a közismert szórványhelyzetbe került. Továbbmenve, kitapintható-e az, hogy a székely történelem alakításában milyen szerepe volt a sajátos társadalomszerkezetnek?

Abból kell kiindulnunk, hogy a székelység mint katonanép tűnt fel történelmünkben. Az ősi katonai rendszert és funkcióját – annak változásaival együtt – 1200 és 1711 között írott forrásokban követhetjük nyomon. 1200 körül Anonymus és okleveles források szóltak a székely had feladatairól, s aztán szabályzatok, rendeletek, összeírások tájékoztatnak a kérdésről, míg 1711-ben a Habsburg-hatalom véget nem vetett az öröklött székely had-szerkezetnek, mert a székely harci alakulatok nem a császáriak, hanem Rákóczi Ferenc szabadságharca mellé sorakoztak fel. Ami természetesen megbocsáthatatlan vétség volt, s ezért viselni kellett a következményeket.

A katonai funkció a székely történelem értelmező kulcsa, mert ezáltal őrizhette meg – hosszú időn át – archaikus nemzetiségi társadalmát, juthatott belső autonómiához, s a katonai szolgálat milyensége alakította ki még a nemzetiségi társadalom keretében sajátos rendi tagozódását. A XIV. században már elkülönült a három katonai rend: a főemberek,

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

lovasok és gyalogosok rendje. Aztán a XVI. század közepéig egymás mellett élt az eredeti társadalmi s vagyoni egyenlőség fenntartásáért küzdő archaikus közösségekben a rendeké szerveződött katonai társadalom, miközben egyre erőteljesebb védekezésre kényszerült a feudalizmus terjeszkedési törekvéseivel szemben. Ugyanis a székelységből kiemelkedő vezetőréteg körében a katonai s polgári főtisztviselések viselése örökletessé vált, s ez a szűk réteg olyan hatalomhoz jutott, hogy a vármegyékben már rég kialakult feudális be rendezkedések mintájára megkísérelhette a szabad székely harcos réteg leszakadó család-jait saját birtokán földönlakókká, jobbágyokká tenni. És ez a törekvés nem volt teljesen eredménytelen.

A XV. században azonban a szabad rendek erőlesen felléptek saját uralkodó rendjük hatalmának fékezése érdekében, s mivel a központi államhatalomnak az volt az érdeke, hogy a szabad harcosok társadalmát vegye védelmébe, a székely szabadok a magyar királyokban szövetségessé lettek. A legismertebb momentumának a jelenségnek Mátyás király 1473-ban kiadott intézkedése, amelynek alapján rögzítették a székely társadalom eredeti rendi tagolódását, s azon (tagolódáson) a főemberek, a primőrök felsőbb engedelm nélkül változtatásokat nem eszközölhettek. Ez azonban nem bizonyult tartós megoldásnak, mert a hatalmaskodások mégsem szűntek teljesen meg, s emiatt a székely közösség egymásután négy felkelésben (1492, 1498, 1511, 1599) tört rá a közszabadságot veszélyeztetőkre, házaikat lerombolta s elpusztította, vagy jobb esetben csak elűzte azokat, akiket vétkeseknek tartott. Az ősi székely szokásjog nemcsak megengedhetőnek tartotta ezt az eljárást, de elő is írta azt. Persze egyféle hatalmaskodás volt ez is, de olyan, amelyet a szokás legitímált. Georges Dubyt a történetírást megújító világhírű francia történész ídezem: „...a hatalmi eszközök közt van egy nagyon lényeges, amely keretét adja minden világi, földi hatalomnak, amelyet hosszú évszázadokon át őriz az emberek emlékezete, a gazdagé éppúgy, mint a szegényeké, s amely nem formába öntése, hanem ismételt felidézése révén ölt testet. Ez a szokás”.

És itt legyen szabad egy közeli példát felidézni. Vajon nem egy ilyen ősi jogszokás emlékének hirtelen a tudatalattiból való felbukkanása ösztönözte-e 1989-ben a székelységet, hogy a diktatúrát kihasználó, hatalmával sorozatosan visszaélő, sok szenvedést, megaláztatást és anyagi kárt okozó néhány személyt éppoly rituális jellegű népitélet alapján büntessen meg, mint a régi székelyek. Én azt gondolom, hogy igenis lehetett összefüggés az ősi jogszokás emlékének felvillanása és az 1989-es székelyföldi események között.

Meggyőződésünk, hogy a nemzetiségi társadalom hosszú idejű fennmaradása, a sajátostársadalomalakulás, a már említett katonai jellegű rendiség, amely az archaikus társadalom számos vonását megőrizte, a legszorosabban kötődött össze a székelység katonai szerepével: a határőrizettel s a székely hadra kiszabott feladatokkal a magyar királyság, majd fejedelemség hadrendjében.

A katonai szolgálat által a szabad székelységet kollektív nemesi státus illette meg, aminek a székelység mélységesen tudatában volt. Ezt a székely történelemmel foglalkozó elődök: Orbán Balázs, Szádeczky Lajos és mások – megfelelő forrásanyag feltárással – bizonyították. A korabeli szerzők közül Oláh Miklós esztergomi érsek azt írta, hogy a székelyek „mindélnyugataján nemeseknek kívánják magukat tartani... közöttük a legkisebbnek ugyanolyan szabadsága van, mint a legnagyobbaknak”. Bizonyos, hogy a közös és egyenlő nemesi szabadságtudatnak alkotóeleme volt a székely mentalitásban mindig jelen levő egyenlőségi eszme, az egalitarizmus. Talán nem lenne érdektelen megvizsgálni, hogy a székelyek gondolkodásában jelen levő egalitarizmusnak eszmei forrása volt-e a Székelyföldön működő Ferenc-rend szegénységmitosza. Tánzos Vilmos egyik kiváló tanulmányában a katolicizmus és a csíki székely népi mentalitás közti összefüggésekre is felhívta a figyelmet.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

Az erőteljes székely „Mi-tudat” történelmileg alakult ki, szerepe volt a közösségek kohéziójának fenntartásában, s megléte ma is megfigyelhető mint a magyarságtudatnak a sajátosságokat jelző „többlete”.

A katonai szolgálatnak rendelődött alá a tulajdonformák kialakulása is. A nemzetiségi társadalom adekvát tulajdonformája a közösségi földtulajdon volt, ami – hiszen ezt mondanunk is felesleges – nem jelentett közösségi földművelést. A katonai szerep által a különböző fokú megterheléssel járó szolgálatok fedezeteként kiosztott változatos terjedelmű nyílföldekből s a szabad írtásföldről jött létre a magántulajdonnak egyik sajátos formája, a „székely örökség” (siculica hereditas). Sajátos volt ez a tulajdonforma elsősorban azért, mert a hadiszolgálat alapját képezte: a székely örökség-birtokról a tulajdonosnak katonáskodnia kellett, s ezért nem kerülhetett jobbágykézre. A katonai teher szempontjából a székely örökség mint tulajdonforma a vármegyékben általánossá vált nemesi földtulajdonhoz hasonlítható, amelyen már eredendően katonai szolgálat terhe feküdt, s általa vált a nemesi földtulajdon – aminthogy a székely örökség is – adómentes szabad birtokká.

A különbségtetés a két említett tulajdonforma között legalább annyira fontos, mint a hasonlóságok jelzése, sőt következményeik révén még jelentősebbek is. Például a magyar nemesi birtokon semmi jogszokás vagy törvény nem korlátozta a jobbágytelepítést s azt, hogy a nemesi föld egy része – rendszerint a nagyobb része – előbb jobbágyok többé-kevésbé örökös használatába, míg 1848-ban a magántulajdonába menjen át, ami – tegyük hozzá – egyik okozója lett Erdély népsége etnikai jellegű átrendeződésének: a székely örökség viszont akadályozta a feudális nagybirtokképződést s alkalmatlan volt nagyobb telepítések fogantatására, mert általában kisebb méretű családi gazdaság alapját képezte. A megyei nemesi birtok döntő nagy része királyi adományként (ius regium) vált az illető család tulajdonává, amelyet azonban az uralkodó valós vagy koholt hűtlenségi vád esetén bármikor elvehetett, a székely örökség viszont nem volt függvénye a királyi jognak, mert közfelfogás szerint ősfoglalásból eredt s a faluközösség tulajdonát képezte, amely idők folyamán helyi szokás szerint került családi magántulajdonba, elsősorban a szántó és a kaszáló, amelyhez közösségi legelő – és erdőbirtoklási jog – is hozzátartozott. Ez a családi birtoktulajdon sohasem válhatott jobbágy tulajdonává s biztosította mintegy félezer éven át a székelység identitásának megőrzését.

Természetesen a székely örökségi birtokok terjedelme változatos volt: egy tehetősebb nemzetség nagyobb területen irtott erdőt s vette tulajdonába az irtványt, s a nagyobb jövedelem lehetőségét adott a földvásárlásra is. Ilyenformán és a katonai rendszerben betöltött szerepe szerint kialakult a hierarchia, amely a különböző rendeknek a szokásjog, majd írott közjog alapján kijelölte a társadalmi helyet. Ez a rendszer működőképes volt mindaddig, amíg az öröklött szabadságjogokat képes volt biztosítani tagjai számára. Amikor azonban a legfőbb szabadságjogot: az adómentességet is elvette a hatalom, a rendszer megbomlott, s a lakosság többségét alkotó fegyveresek rendje – amelyhez lófők is szép számban csatlakoztak – ismét a felkelés fegyveréhez volt kénytelen folyamodni 1562-ben, ezúttal az erdélyi fejedelmi hatalom ellen (amely egyébként rákényszerült arra, hogy akár a kiváltságok megnyirbálása árán is növelje bevételeit). Az összecsapásban a központi hatalom kerekedett felül, s a székelységet fejedelmi függőségbe, fejedelmi jobbágyosságra vetette a segesvári országgyűlés. Néhány év múlva megkezdődött a felkelt nép eladományozása a nemesek számára. A feudalizmus jelentős helyet vívott ki a székely társadalomban, s ez a birtoktulajdon megosztásában, a faluközösségek társadalmi struktúrájában is változásokat okozott. S hogy ez mégsem vezetett a feudális struktúrák fölényéhez és uralmához, az egyrészt a legnagyobb erdélyi fejedelmek székelymentő politikájának, másrészt pedig a székely társadalmi struktúra közjogi megalapozottságának tulajdonítható.

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

A társadalom úgy integrálta a most már az erdélyi nemességgel összekeveredett tipikus nemesi renddé szerveződött székelyföldi nemességet és a jobbágságot, hogy közben a hagyományos székely rendek megőrizhették meghatározó helyüket, bár nem kis számú közösség a földesúri hatalom függőségébe jutott. Böződi György erre a változásra figyelve írta meg *Székely bánja* című könyvét, amely realitásokat feszegetett, de szépíró lévén, az érzelmekre is hatni szeretett volna, s emiatt nem volt mentes a túlzásoktól sem. (Böződit Orbán Balázssal egyszerre érdemes tanulmányozni.)

A Rákóczi-féle szabadságharc után berendezkedő Habsburg-hatalom nehezen tűrte a sajátosságokat, érthető, hogy a székely társadalmat is megkísérelte saját képeire formálni. Először is a székely nemességből kiválasztotta, nagyrészt birtokadományozással, a legfelsőbb rendet, amelyet a bárói és grófi címek adományozása által főrenddé, arisztokráciává alakított át. Még ennél is nagyobb átalakítást hajtott végre azáltal, hogy 1711-ben megszüntette a hagyományos székely hadrendszert, az ősi katonai társadalmat, a volt katonai rendeket adóztatni kezdte, s ezzel paraszti sorba süllyesztette. Aztán újabb sérelmet okozott, amikor 1764-ben erőszakkal megalakította Csíkságot és Háromszéket, Bardóc-füszékben s részben Aranyosszékben az új határfőrendszert, s mesterségesen létrehozott egy új társadalmi kategóriát – a határőri katonai rendet. Ezáltal sikerült kettéosztania a Székelyföldet, egy katonásított és nem katonásított részre, régióra. A változtatásokat azonban sem a határőri rend, sem a paraszti sorba taszított szabad székelység nem tartotta törvényesnek, s az új állapot ellen minden rendelkezésre álló eszközzel tiltakozott: a székelység Habsburg-ellenes érzelmeinek gyökereit a sorozatos jogfosztásban kell keresnünk.

A Habsburg-hatalom azonban erős volt, abszolutista vezetői módszerei változatosak is, amelyekkel mindig sikerült a meghódított népek vezető elemei közül a maga szolgálatába állítani személyeket és csoportokat. Ezek segítségével a Székelyföldön is sikerült 1764 után konszolidálni az új rendszert, ami a társadalom szerkezetének megmerevedéséhez vezetett, annyira, hogy a reformkori megújító mozgalom is csak nagyon kis mértékben volt képes a székelység figyelmét a nyugat-európai típusú modernizáció iránt fogékonnyá tenni: jellemző volt, hogy a székely társadalom már 1848 tavaszán is arról szőtt ábrándokat – és a maga szempontjából nem logikátlanul –, hogy a magyar szabadságharc visszaadja a Habsburg-hatalom által törvénytelenül, erőszakkal elorzott régi szabadságjogait. Azonban végül is belátta, hogy közben nagyot fordult az idő kereke, a magyar forradalom polgári átalakulást hirdető programját elfogadta, amelyben az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés határozatainak nem kis szerepe volt. A legnagyobb változást az jelentette, hogy a rendi székely nemzet betagozódott a polgári magyar nemzetbe.

A XIX. század második fele a polgári társadalom korszaka volt. A rendi válaszfalak leomlása által a polgári tulajdon általánossá válásával a szabadverseny és a kapitalista viszonyok folyamatosan tért nyertek a Székelyföldön is. Politikailag ez már az Osztrák–Magyar Monarchia korszaka volt, amikor a székelységnek az Erdéllyel kiegészült Magyarország keretében kellett megtalálnia fejlődési alternatíváit, perspektíváit. Ez a helyzet újabb kérdéseket vet fel a kutatás előtt is.

Elsősorban az a kérdés vár megválaszolásra, hogy a sajátos történelmi hagyományrendszer és mentalitás milyen hatással volt a székelységre, segítette, avagy gátolta boldogulását a számára annyira szokatlan kapitalista viszonyok között.

Tény, hogy a társadalomban egységesülési s újfajta megosztódási folyamatok párhuzamos jelenlétére figyelhetünk fel. Négy évtized leforgása alatt összeolvadt a régi szegény nemesi rend, a szabad földművelő, löfői gyalogos rend és a jobbágság vagyonosabb rétege. Ebből egy családi gazdálkodást folytató szabad kisbirtokos társadalmi kategória képződött, amely még az 1918–1920-as impériumváltás nyomorúságait is képes volt át-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. 2001.

vészelni, s életképességét megtartotta egészen az 1960-as évekig, az erőszakos kollektivizálásig. Életerejéhez kétségkívül hozzájárult a székely örökség jellegű magántulajdonra épülő, de a közbirtokra is támaszkodó családi gazdálkodási mód hatalmas tapasztalati öröksége, s a vele kapcsolatos – Tamási Áron találó kifejezésével élve – „megtartó” életforma.

Ugyanakkor látnunk kell az örökség hátrányait is. A katonai szolgálattal annyira összekapcsolódó székelyföldi társadalom, a régi szabadságjogok társadalmi egyenlőség emlékéit is örözve, majdnem érintetlen maradt a Max Weber-i értelmű kapitalista szellemtől. Nem is feltétlenül kell nekünk Max Weberre hivatkoznunk, jól látták azt a századforduló gondolkodói is, például Bartalis Ágost, a népe iránt elkötelezett csíki szolgabíró, aki *Csikmenaság székelyei* című, 1901-ben közölt tanulmányában a következőket írta: Az 1848-ban bekövetkezett „nagy közgazdasági átalakulás a népet teljesen készületlenül találta. A büszke, szabad, nemes katonanemzet nem tudott a változott új viszonyokhoz alkalmazkodni, sőt azokkal nem is törődött. Élt úgy, mint ezelőtt századokon át ősapái. Lehetett tőle akármiféle változás a világon, azokkal nem törődött, megmaradt a maga mozdulatlan conservatívizmusában. Az iparúzést, kereskedést méltóságán aluli foglalkozásnak tartotta s tartja részben még ma is, mely csak zsidónak, örménynek való. És ezen balfelfogást eloszlatni a viszonyok is a lehető legkedvezőtlenebbek voltak. Megmaradt a földművelés és állattenyésztés mellett... A föld nem nőtt, a gazdálkodás jövedelmezőbbé nem lett, a lakosság szaporodott, kenyér több kellett és a kiadások ijesztő mértékben felszaporodtak”.

Így született meg a századforduló székely-kérdése, amellyel az 1902-es Székely Kongresszus foglalkozott – nem sok sikerrel. A századfordulón kétségkívül elszaporodtak a bajok, főként mert a székely szegényréteg felduzzadt, de látnunk kell azt is, hogy a székely társadalom ezen a bajon is úrrá tudott lenni, mert életmódja szerint felkutatott minden lehetőséget, ami a megélhetését biztosította, kiegészítő foglalkozások után nézett itthon és idegenben. Szabó Dezső *Elsodort faluját* csak a kollektivizálás volt képes valóban elsodorni, a megtorló életmódot s öröklött közösségi szellemet, a vele kapcsolatos erkölcsi normákat úgyszólván megsemmisíteni, mert megfosztotta a családokat az élet biztonságát nyújtó tulajdonuktól s a szabadságjogaiktól.

1989-től sokat vártunk, de tíz év után látjuk, hogy semmi sem működtethető a régi formában. Mások a történelmi, gazdasági, társadalmi viszonyok. Csalódnunk kellett a tulajdon társadalomformáló erejében, a földtulajdon – úgy látszik – már nem töltheti be azt a szerepét, amelyet évszázadokon át teljesített. A székely örökség mint tulajdon elveszítette hajdani varázserejét. Ez mégsem jelentheti azt, hogy minden funkcióját elveszítette volna, de az, hogy ebből mit sikerült a jövő szolgálatába állítani, sok tényezőtől függ: a nélkülözhetetlen eszközkészlet előteremtésén túl valóban szükség van a tulajdon biztonságának, a termelés biztonságának és az emberek közötti bizalom feltételeinek a megteremtésére. Széchenyi István *Hitel* című művében nemcsak a pénzhitelre gondolt, hanem a társadalom tagjai között létesítendő hitelességre, a kölcsönösségen alapuló bizalomra is. A kölcsönös bizalom és az ugyancsak nélkülözhetetlen önbizalom légkörének megteremtésében a múlt mozgósítása révén szerepe lehet történelmünk újragondolásának is.

A székely társadalom ismét megosztódási időszakát éli. Polgári rétegek alakulnak ki a már létezők mellett. A megosztódás alapja elsősorban a tulajdon. A székely társadalom történetéből tanulságként vonhatjuk le, hogy mindig eléggé rugalmas volt új rétegek vagy rendek integrálására, s a társadalom különböző részeinek együttműködését is megfelelő szabályozásokkal biztosítani tudta. Ez bizonyos reményeket ébreszt a jövőre nézve is.